

Εργασία στο Συνταγματικό Δίκαιο
Υπεύθυνος Καθηγητής: Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος

Θέμα: Ο Αυστηρός Χαρακτήρας του Συντάγματος

Πλυτά Κατερίνα

Α' Εξάμηνο
2009-2010

ΑΜ: 1340200900307

6947837120

Πίνακας Περιεχομένων

	Σελ.
<u>Εισαγωγή.....</u>	3
<u>Κεφάλαιο Πρώτο</u>	
<i><u>Εισαγωγή στον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος ως ενός εκ των τυπικών στοιχείων του</u></i>	
<u>α. Η έννοια του Συντάγματος και οι διαφορετικές προσεγγίσεις.....</u>	4
<u>β. Διακρίσεις του Συντάγματος κατά την παραδοσιακή θεωρία.....</u>	4
<u>γ. Αντιρρήσεις ως προς την παραδοσιακή θεωρία.....</u>	5
<u>δ. Το Σύνταγμα ως αδιάσπαστη ενότητα ουσιαστικών και τυπικών στοιχείων.....</u>	5
<u>ε. Ταύτιση τυπικού και ουσιαστικού Συντάγματος.....</u>	6
<u>στ. Έννοια του σύγχρονου Συντάγματος.....</u>	6
<u>ζ. Τα ουσιαστικά και τυπικά στοιχεία του Συντάγματος.....</u>	7
<u>Κεφάλαιο Δεύτερο</u>	
<i><u>Η αυστηρότητα του Συντάγματος</u></i>	
<u>α. Το Σύνταγμα ως αυστηρός νόμος (dura lex).....</u>	9
<u>β. Τυπική υπεροχή και αυστηρότητα.....</u>	10
<u>γ. Η ιεραρχία της έννομης τάξης.....</u>	11
<u>Κεφάλαιο Τρίτο</u>	
<i><u>Θεμελίωση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος (το άρθρο 110)</u></i>	
<u>α. Οι ρυθμίσεις του άρθρου 110 Σ.....</u>	13
<u>β. Ο απόλυτα αυστηρός χαρακτήρας της βάσης και της μορφής του πολιτεύματος, άρθρο 110 § 1, εδ. α' Σ.....</u>	13
<u>γ. Ερμηνεία του άρθρου 110 § 1 του Συντάγματος.....</u>	15
<u>δ. Ο σχετικά αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος (το άρθρο 110 §§ 2-6).....</u>	20
<u>ε. Η δυνατότητα αναθεώρησης του ίδιου του άρθρου 110 Σ.....</u>	20
<u>Γενικά Συμπεράσματα.....</u>	22
<u>Περίληψη/Summary.....</u>	23
<u>Βιβλιογραφία.....</u>	24

Εισαγωγή

Το θέμα

Το αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος.

Αυτό που καλείται Σύνταγμα, ο λεγόμενος καταστατικός χάρτης κάθε πολιτείας, ο ρυθμιστής της έννομη τάξης, και συνιστά το θεμέλιο της σύγχρονης δημοκρατίας, αποκτά αυτή την ικανότητα, διότι διαθέτει αυξημένη νομική ισχύ με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται από τον κοινό νόμο. Το Σύνταγμα είναι Σύνταγμα ακριβώς επειδή είναι τυπικά ανώτερο. Επειδή είναι αυστηρό, επειδή θεσπίζεται και αναθεωρείται με ειδική, προβλεπόμενη από το ίδιο διαδικασία, κατά πολύ αυστηρότερη από εκείνη του νόμου. Συνεπώς, η αναθεωρητική διαδικασία και ο αυστηρός χαρακτήρας που τη διέπει, βρίσκονται στον πυρήνα του συνταγματικού φαινομένου και χρίζουν ιδιαίτερης ανάλυσης.

Η αυστηρότητα καταρχήν αποτελεί ένα από τα τρία τυπικά χαρακτηριστικά του Συντάγματος, το οποίο εμφανίζεται ως ένα ενιαίο, αδιαίρετο σύνολο τυπικών και ουσιαστικών στοιχείων. Προκειμένου να γίνει κατανοητή αυτή η ιδιαίτερη σχέση, η προσέγγιση του θέματος έχει ως αφετηρία τη σύγκρουση της παραδοσιακής-δυσιαστικής θεωρίας με τη σύγχρονη-μονιστική με σκοπό να εξαχθεί ένας ορισμός που να καλύπτει την έννοια του σύγχρονου Συντάγματος, του δομημένου με βάση την άρρηκτη σύνδεση ουσιαστικού και τυπικού χαρακτήρα. Η αυστηρότητα, στη συνέχεια, σχετίζεται με την τυπική υπεροχή του Συντάγματος, σε συνδυασμό με την οποία διαφοροποιούν τον καταστατικό χάρτη από το κοινό δίκαιο καθιστώντας τον τον ανώτερο ιεραρχικά νόμο. Το ίδιο το Σύνταγμα κατοχυρώνει την αυστηρότητα αυτή μέσω των διατάξεων του άρθρου 110, στην ανάλυση και ερμηνεία του οποίου έχει δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα.

Συνοψίζοντας, αυτό που στο γερμανικό δικαιοσύστημα ονομάζεται «σκληρός πυρήνας» και σε εμάς είναι γνωστό ως «αυστηρός χαρακτήρας», αποτελεί ένα από τα συστατικά και προσδιοριστικά στοιχεία του Συντάγματος. Η αναθεώρηση του καταστατικού χάρτη αποτελεί άλλωστε κορυφαία στιγμή στη ζωή κάθε ευνομούμενης πολιτείας και, επομένως, είναι σημαντικό, αλλά και ενδιαφέρον, να γνωρίσει κανείς τα επιτρεπόμενα όριά της.

Κεφάλαιο 1^ο

Εισαγωγή στον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος ως ενός εκ των τυπικών στοιχείων του.

α. Η έννοια του Συντάγματος και οι διαφορετικές προσεγγίσεις

Το Σύνταγμα είναι ο καθολικός νόμος, ο ρυθμιστής της έννομης τάξης, η βάση όλων, ο ακρογωνιαίος λίθος του δικαίου. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο θεμελιώδης νόμος ενός κράτους, νόμος ιδιότυπος, δεσμευτικός, υποχρεωτικός με τον οποίο ρυθμίζεται αφενός η οργάνωση του κράτους η άσκηση της κρατικής εξουσίας, οι αρμοδιότητες των κρατικών οργάνων κι αφετέρου η κοινωνική συμβίωση των πολιτών μέσα από τις θεμελιώδεις αρχές που απορρέουν από την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους.

Καθώς γίνεται η προσέγγιση της έννοιας του Συντάγματος, η νομική έρευνα έρχεται αντιμέτωπη με δύο διαφορετικές θεωρήσεις, την παραδοσιακή και τη σύγχρονη, τη δυαδιστική και τη μονιστική. Σύμφωνα με την πρώτη, την παραδοσιακή, το Σύνταγμα γίνεται αντιληπτό υπό ευρεία έννοια και διακρίνεται σε διάφορα είδη, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη γίνεται αντιληπτό υπό στενή έννοια και διακρίνεται σε «Σύνταγμα» και «οιονεί Σύνταγμα», το οποίο χαρακτηρίζεται περισσότερο ως συνταγματικό μόρφωμα.

β. Διακρίσεις του Συντάγματος κατά την παραδοσιακή θεωρία

«Σύμφωνα με την παραδοσιακή θεωρία το Σύνταγμα περιλαμβάνει διαφόρων ειδών «Συντάγματα», γραπτά και άγραφα, τυπικά και ουσιαστικά, αυστηρά και ήπια, ανώτερα και ισοδύναμα προς τους κοινούς νόμους»¹.

Η διάκριση σε *γραπτά και άγραφα* συνίσταται στην αποδοχή ύπαρξης Συνταγμάτων είτε με γραπτή είτε με άγραφη μορφή και είναι αποτέλεσμα, όπως και οι υπόλοιπες σχετικές διακρίσεις, της δυαδιστικής σκέψης και θεώρησης.

Ο διαχωρισμός, στη συνέχεια, σε *ανώτερα και ισοδύναμα* αφορά Συντάγματα που διαθέτουν τυπική υπεροχή και άλλα που διαθέτουν ίδια τυπική δύναμη με τους κοινούς νόμους.

Τα Συντάγματα αντιδιαστέλλονται, επίσης, σε *αυστηρά και ήπια* ανάλογα με την ευχέρεια αναθεώρησής τους. Ήπια ονομάζονται τα Συντάγματα των οποίων οι διατάξεις τροποποιούνται ή καταργούνται με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία παραγωγής νόμων, ενώ αυστηρά ονομάζονται τα Συντάγματα τα οποία μεταβάλλονται από ειδικό όργανο και με ειδική, προβλεπόμενη από τα ίδια, διαδικασία. Γι αυτό το λόγο, μάλιστα, οι προϋποθέσεις για την κίνηση και την ολοκλήρωση της αναθεωρητικής διαδικασίας είναι ιδιαίτερα ανελαστικές.

1. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σ. 190 § 349

Τέλος, κατά την κλασική θεωρία, τα Συντάγματα είναι δυνατόν να χαρακτηρίζονται ως τυπικά κι ως ουσιαστικά. Για το δυαδιστικό τρόπο σκέψης, πρόκειται για δύο διαφορετικές έννοιες, δύο διαφορετικά είδη Συντάγματος που μπορούν να υπάρξουν αυθυπόστατα. Επομένως, τυπικά είναι τα Συντάγματα που παρουσιάζονται με γραπτό, αλλά όχι ολοκληρωμένο, τύπο, γεγονός που υποβαθμίζει την έννοια της τυπικότητας. Ουσιαστικά(μη τυπικά, άτυπα), σε αντίθεση, είναι τα Συντάγματα που δεν προκύπτουν από συγκεκριμένα κείμενα και τύπους, αλλά μοιάζουν περισσότερο ως μη απτά, άυλα, σύνολα θεμελιωδών κανόνων.

γ. Αντιρρήσεις ως προς την παραδοσιακή θεωρία

Όπως είδαμε, σύμφωνα με την παραδοσιακή θεώρηση όλα τα συνταγματικά μορφώματα θεωρούνται «Σύνταγμα» χωρίς καμία διάκριση, χωρίς κάποιο κριτήριο, «ισσοπεδωτικά». Το Σύνταγμα, βέβαια, προκύπτει ευρύ, δυαδιστικό, μη ενιαίο. Είναι τυπικό ή άτυπο, χωρίς δηλαδή συστατικό τύπο, κάθε είδος από τα οποία θεωρείται αυθύπαρκτο. Η πραγματική και νομική έννοια του Συντάγματος, ακόμη, δε διακρίνεται σαφώς, ενώ επιπρόσθετα το Σύνταγμα φαίνεται να αποκτά χαρακτήρα αυστηρώς «πολιτικό», όμως όχι «κοινωνικό» και «οικονομικό», όπως θα όφειλε ένα Σύνταγμα εκσυγχρονισμένο και εναρμονισμένο με τις επιταγές της πραγματικότητας. Η τυπική διάσταση του Συντάγματος, επίσης, παρουσιάζεται ως ανολοκλήρωτη, καθώς δε συμπεριλαμβάνονται η αυστηρότητα και η τυπική υπεροχή του.

δ. Το Σύνταγμα ως αδιάσπαστη ενότητα ουσιαστικών και τυπικών στοιχείων

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή προσέγγιση και την κρατούσα άποψη έρχεται η μονιστική θεωρία. Σύμφωνα με τη μονιστική θεώρηση, ειδικότερα, το σύγχρονο Σύνταγμα αποτελείται από δύο συστατικά στοιχεία συνδεδεμένα άρρηκτα μεταξύ τους. Έχει, δηλαδή, δύο φύσεις και υποστάσεις, τον τύπο και την ουσία, τα τυπικά και ουσιαστικά του στοιχεία. Οι δύο αυτές έννοιες δε χωρίζονται· δεν υπάρχουν αυτοτελή τυπικά και αυτοτελή ουσιαστικά Συντάγματα, όπως υποστηρίζει η δυαδιστική θεωρία. Αντίθετα, ο τύπος δε νοείται χωρίς ουσία, ενώ αντίστροφα η ουσία δεν είναι αυθύπαρκτη, δε νοείται χωρίς τον τύπο. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι ο συνταγματικός τύπος περιέχει την ουσία και η ουσία είναι αποτυπωμένη και ενσωματωμένη σε συγκεκριμένο τύπο.

Το συμπέρασμα αυτό πηγάζει βέβαια από τη φιλοσοφική θεωρία του μονισμού και την αφετηρία της, την αναγωγή όλων των πραγμάτων σε έναν παράγοντα, την αρχή του αδιαιρέτου. Έτσι, όπως το καλό δε γίνεται αντιληπτό χωρίς το

κακό, όπως το πνεύμα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ύλη, όπως το *animus* είναι οντολογικά και υπαρξιακά συνδεδεμένο με το *corpus*, έτσι και η ουσία δεν υφίσταται χωρίς τον τύπο και το Σύνταγμα δεν είναι Σύνταγμα χωρίς τα δύο αυτά στοιχεία. Η ίδια η φύση του πράγματος επιβάλλει τη διάκριση αυτή, που, όμως, οδηγεί σε μια αδιάσπαστη και συμπαγή ενότητα, σε μια ολότητα, στο «ένα». Μπορούμε, μάλιστα, να φανταστούμε την τυπική και ουσιαστική διάσταση του Συντάγματος ως τις δύο όψεις ενός ενιαίου πράγματος, ενός νομίσματος για παράδειγμα, του οποίου η μία όψη αντιστοιχεί απόλυτα στην άλλη και δεν μπορεί να υπάρξει από μόνη της, ενώ ταυτόχρονα δεν έχει καμία οντολογική προτεραιότητα έναντι αυτής². Έτσι τελικά, οι δύο αυτές πλευρές οδηγούν σε ένα αντικείμενο, σε ένα «ενιαίο Σύνταγμα».

ε. Ταύτιση τυπικού και ουσιαστικού Συντάγματος

Με βάση τα προαναφερθέντα, το Σύνταγμα έχει δύο μερικότερες διαστάσεις, την ουσιαστική και την τυπική. Η ουσιαστική αναφέρεται στο περιεχόμενο, στο ενδότερο τμήμα, σε όλα αυτά που ρυθμίζονται από το Σύνταγμα. Η τυπική, αντίθετα, είναι το σύνολο των εξωτερικών στοιχείων, ο τρόπος εμφάνισης του καταστατικού χάρτη. Δεν υπάρχει, σαφώς, «ουσιαστικό» και «τυπικό» Σύνταγμα, αλλά ό,τι είναι τυπικό Σύνταγμα είναι αναγκαία και ουσιαστικό και, φυσικά, το αντίστροφο. Δεν πρόκειται για δύο διαφορετικά είδη Συνταγμάτων, αλλά για τις δύο διαστάσεις του ίδιου πράγματος. Όλα τα στοιχεία, τυπικά ή ουσιαστικά, συνεπώς, που συνιστούν το Σύνταγμα αποτελούν συνταγματικό δίκαιο· ουσιαστικό συνταγματικό δίκαιο και τυπικό ταυτίζονται, είναι ένα και το αυτό.

στ. Έννοια του σύγχρονου Συντάγματος

Με την ίδια μονιστική λογική και σύμφωνα με τα προηγούμενα συμπεράσματα, το σύγχρονο Σύνταγμα δεν υφίσταται χωρίς τύπο, χωρίς να είναι αποτυπωμένο σε έγγραφο. Επομένως, το Σύνταγμα μπορεί να είναι μόνο γραπτό. Ακόμη, μπορεί να είναι μόνο τυπικά ανώτερο. Η ίδια η φύση του τοποθετεί πάνω από το κοινό δίκαιο, το οποίο οφείλει να είναι πάντα σύμφωνο με το συνταγματικό. Αντίστοιχα, το Σύνταγμα έχει αναγκαία αυστηρό χαρακτήρα. Η

2. Πρόκειται για τη «θεωρία διπλής όψης ή δύο όψεων», η οποία υιοθετήθηκε από ορισμένους φιλοσόφους με υλιστική διάθεση, ακολουθώντας τη θεωρία του Ολλανδού φιλόσοφου του 17^{ου} αιώνα Baruch Spinoza για την ουσία, που την ταυτίζει με το Θεό ή τη φύση. Η «θεωρία διπλής όψης» δέχεται τελικά μόνο ένα είδος φυσικών οντοτήτων, των οποίων όμως η ουσία έχει δύο διαφορετικά, αναπόσπαστα συνδεδεμένα είδη ιδιοτήτων, τις πνευματικές και τις υλικές.

αυστηρότητα αυτή συνδέεται απαραίτητα με την τυπική του υπεροχή, διότι δε νοείται το Σύνταγμα να αναθεωρείται με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία.

Το σύγχρονο Σύνταγμα υπό στενή νομική έννοια, όπως καταληκτικά προκύπτει, «είναι ο γραπτός, σε ιδιαίτερο κείμενο διατυπωμένος, υπέρτατος, γενικός, καθολικός, θεμελιώδης νόμος, που έχει τεθεί με ειδική διαδικασία, ρυθμίζει τη συνολική κοινωνική, πολιτική, οικονομική ζωή και έννομη τάξη, έχει αυξημένη τυπική δύναμη και μεταβάλλεται με διαδικασία δυσχερέστερη της προβλεπόμενης για τους κοινούς νόμους, των οποίων ιεραρχικά προΐστανται. Το υπό στενή νομική έννοια Σύνταγμα έχει δύο διαστάσεις, τυπική και ουσιαστική και αποτελείται από έξι συνολικά στοιχεία, δηλαδή τρία τυπικά και τρία ουσιαστικά.³»

ζ. Τα ουσιαστικά και τυπικά στοιχεία του Συντάγματος

Το Σύνταγμα είναι οντολογικά δισυστάτο και αποτελείται από δύο στοιχεία, τον τύπο(*corpus*) και την ουσία(*animus*). Από ουσιαστική άποψη το Σύνταγμα είναι ο *θεμελιώδης, γενικός και καθολικός νόμος* κι από τυπική, ο *υπέρτατος, γραπτός και αυστηρός νόμος*.

i) Η ουσιαστική διάσταση του Συντάγματος

Όσον αφορά το περιεχόμενό του το Σύνταγμα είναι:

- *θεμελιώδης νόμος (lex fundamentalis)*, ως το σύνολο των θεμελιωδών, των βασικών κανόνων της έννομης τάξης.
- *γενικός νόμος (lex generalis)*, ως το σύνολο των γενικών κανόνων, των διατάξεων με γενικό χαρακτήρα και ευρύ περιεχόμενο.
- *καθολικός νόμος (lex universalis)*, ως το σύνολο των κανόνων που διέπουν κάθε έκφανση της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, πολιτική, οικονομική, και την έννομη τάξη. Το Σύνταγμα, δηλαδή, έχει «υπερδημόσιο» χαρακτήρα και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η μικρογραφία της έννομης τάξης.

ii) Η τυπική διάσταση του Συντάγματος

Όσον αφορά την εξωτερική του εμφάνιση και τη γενικότερη θέση του στο σύστημα δικαίου το Σύνταγμα είναι:

- *ο υπέρτατος νόμος (suprema lex)*, ως ο ανώτερος ιεραρχικά νόμος, η κορυφή της «πυραμίδας της έννομης τάξης» με κανόνες που προΐστανται εκείνων του κοινού δικαίου.

³ Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σ. 207 § 374

- *γραφτός νόμος (scripta lex)*, ως ο «γραπτά διατυπωμένος θεμελιώδης νόμος⁴». Η γραπτή μορφή του Συντάγματος είναι το ελάχιστο απαιτούμενο τυπικό στοιχείο, το σημείο από όπου ξεκινούν και τα άλλα τυπικά χαρακτηριστικά· η αυστηρότητα και η τυπική υπεροχή προϋποθέτουν και συνεπάγονται το γραπτό χαρακτήρα του Συντάγματος.
- *αυστηρός νόμος (dura lex, rigida lex)*, καθώς προβλέπεται η αναθεώρηση από τη συντακτική εξουσία με διαδικαστικές προϋποθέσεις ανελαστικότερες από εκείνες των νόμων.

⁴ Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σ. 251 § 442

Κεφάλαιο 2°

Η αυστηρότητα του Συντάγματος

α. Το Σύνταγμα ως αυστηρός νόμος (dura lex)

Η αυστηρότητα του Συντάγματος αποτελεί ένα από τα τρία τυπικά στοιχεία του. Δεν αφορά το περιεχόμενο των διατάξεων, αλλά τη διαδικασία παραγωγής, από τη θέσπιση έως την τροποποίησή τους. Για την ακρίβεια, ο αυστηρός χαρακτήρας ανέρχεται στη διατήρηση του Συντάγματος, στη μη μεταβολή του. Έτσι, η αυστηρότητα σε συνδυασμό με την τυπική υπεροχή, έννοια με την οποία συνδέεται στενά, διαφοροποιεί τους συνταγματικούς από τους κοινούς νόμους.

Η επικράτηση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος έχει βεβαίως ιστορικά αίτια. Η αυστηρότητα μεταφράζεται ως μη μεταβολή, μονιμότητα και στην ουσία εκφράζει την ανάγκη της διασφάλισης ορισμένων θεμελιωδών κανόνων κι ενός συγκεκριμένου συνταγματικοπολιτικού χαρακτήρα. Ορισμένα ζητήματα, δηλαδή, θεωρήθηκαν τόσο σημαντικά για την επιβίωση και τη διαιώνιση των κοινωνιών ώστε να μην επιδέχονται μερικής ή συνολικής μεταβολής. Κατά αυτόν τον τρόπο, η ιστορική αναγκαιότητα μετατράπηκε σε νομικό χαρακτηριστικό και πλέον χαίρει αποδοχής το γεγονός ότι θέματα όπως είναι η πολιτειακή μορφή, οι θεμελιώδεις θεσμοί, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες, πρέπει να κατοχυρώνονται και να μη μεταβάλλονται με ευχέρεια.

Η αυστηρότητα συνίσταται σε δύο επιμέρους είδη, είναι απόλυτη ή σχετική. Η απόλυτη αυστηρότητα συνεπάγεται αδυναμία οποιασδήποτε μεταβολής, ενώ η σχετική προβλέπει τη μεταβολή, με δυσχερέστερη όμως διαδικασία. Επομένως, δεν έχουν όλοι οι συνταγματικοί κανόνες τον ίδιο βαθμό αυστηρότητας, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει πως δεν απολαμβάνουν την ίδια τυπική ισχύ· κατοχυρώνεται, άλλωστε, η «αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών κανόνων».

Η αυστηρότητα χαρακτηρίζεται σχετική αφενός όταν η μεταβολή των συνταγματικών διατάξεων είναι βέβαια δυνατή, αλλά πιο δυσχερής. Το Σύνταγμα ορίζει ειδικό όργανο, το συντακτικό-αναθεωρητικό νομοθέτη καθώς και ειδική διαδικασία, διαφορετική από αυτή που προβλέπεται για τους κοινούς νόμους ώστε η τελεσφόρηση του εγχειρήματος της αναθεώρησης να μην είναι απλή. Η σχετική αυστηρότητα αποτελεί τον κανόνα, οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση.

Σύμφωνα με τον κανόνα της απόλυτης αυστηρότητας, απαγορεύεται η οποιαδήποτε μεταβολή στις συνταγματικές διατάξεις, οι οποίες *in concreto* καλούνται μη αναθεωρήσιμες, κι έτσι κάποια θέματα δεν είναι δυνατόν να αλλάξουν ποτέ. Ισχύουν, λοιπόν, στο διηνεκές και σχηματίζουν το λεγόμενο «αιώνιο Σύνταγμα». Με βάση αυτό το γεγονός ωστόσο, διατυπώνονται τα

επιχειρήματα κατά των αυστηρών Συνταγμάτων. Πράγματι, δεν μπορεί μια γενιά να δεσμεύσει και τις μελλοντικές με τις δικές της επιλογές. Το σίγουρο είναι πάντως ότι ένα Σύνταγμα δε δύναται να είναι στο σύνολό του απόλυτα αυστηρό και να απαγορεύει την όποια τροποποίησή του, παρά μόνο ορισμένες διατάξεις του. Η απόλυτη αυστηρότητα, συνεπώς, αποτελεί την εξαίρεση του κανόνα.

β. Τυπική υπεροχή και αυστηρότητα

Οι έννοιες της τυπικής υπεροχής και της αυστηρότητας του Συντάγματος συνδέονται στενά. Η παραδοσιακή θεωρία τις ταυτίζει, τις θεωρεί ως ένα χαρακτηριστικό, στην ουσία όμως οι δύο έννοιες διακρίνονται, κάτι που μάλιστα είναι απαραίτητο «για το σχηματισμό ορθής και ολοκληρωμένης έννοιας του Συντάγματος»⁵. Η αυστηρότητα καταρχήν αφορά τη διαδικασία παραγωγής των συνταγματικών κανόνων, τη θέσπιση δηλαδή και τη μεταβολή τους, ενώ η τυπική ανωτερότητα τη θέση που κατέχουν στην ιεραρχία της έννομης τάξης. Η αυστηρότητα προηγείται χρονικά καθώς ανάγεται στην παραγωγή των συνταγματικών κανόνων και η τυπική υπεροχή, η οποία αναφέρεται στην εφαρμογή αυτών, ακολουθεί.

Η ιδιαίτερη σχέση αυστηρότητας και τυπικής υπεροχής γίνεται καλύτερα αντιληπτή μέσα από την εξέλιξη των δύο αυτών τυπικών χαρακτηριστικών. Η αυστηρότητα ιστορικά αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η τυπική υπεροχή των συνταγματικών κανόνων. Η τυπική υπεροχή, συγκεκριμένα, δε διατυπώνεται *expressis verbis* από το συντακτικό νομοθέτη. Οι διατάξεις που αναφέρονται στην αυστηρότητα ωστόσο είναι ρητά διατυπωμένες κι έτσι μέσω αυτών, σε συνδυασμό με τις διατάξεις που αφορούν τον έλεγχο της συνταγματικότητας, κατοχυρώνεται και η ανωτερότητα των συνταγματικών νόμων.

Πώς ακριβώς όμως επιτυγχάνεται αυτή η κατοχύρωση; Ο σχετικά αυστηρός χαρακτήρας των περισσότερων συνταγματικών διατάξεων που ναι μεν επιτρέπει τη μεταβολή τους, αλλά με ειδικές διαδικασίες, διαφορετικές και δυσχερέστερες από εκείνες που προβλέπονται για τους κοινούς νόμους και ο απόλυτα αυστηρός των υπόλοιπων που απαγορεύει οιαδήποτε μεταβολή, αντιδιαστέλλει τους συνταγματικούς νόμους από τους κοινούς. Η διαδικασία παραγωγής συνταγματικών νόμων, επομένως, όχι απλά διαφέρει από την αντίστοιχη των κοινών, αλλά χαρακτηρίζεται «αυστηρή» και άρα αυστηρότερη από τη συνηθισμένη. Το συνταγματικό από το κοινό δίκαιο διακρίνεται, ενώ ταυτόχρονα συνεπάγεται ότι οι συνταγματικοί κανόνες είναι σαφώς ανώτεροι από τους κοινούς. Κανόνες που δεν έχουν παραχθεί με την ορισμένη από το Σύνταγμα διαδικασία, αλλά με τη συνήθη, δεν είναι συνταγματικοί.

⁵. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σ. 260 § 455

Η τυπική υπεροχή πάντως συνίσταται πλέον στο ότι οι συνταγματικοί κανόνες ιεραρχικά προΐστανται εκείνων του κοινού δικαίου και αποτελεί το τυπικό χαρακτηριστικό που δίνει ουσιαστική διάσταση στο Σύνταγμα, το κάνει να υφίσταται υπό νομική έννοια. Συνδέεται στενά με την αυστηρότητα, από αυτήν άλλωστε προήλθε, την «τέμνει», χωρίς όμως οι δύο έννοιες να ταυτίζονται.

γ. Η ιεραρχία της έννομης τάξης

Όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, το Σύνταγμα υπερισχύει έναντι του κοινού δικαίου· σε περίπτωση που συνταγματικοί κανόνες έρθουν αντιμέτωποι με κοινούς, υπερισχύουν. Η τυπική ανωτερότητα του Συντάγματος συνεπάγεται τη συμφωνία όλων των άλλων κανόνων σε αυτό. Το Σύνταγμα, συνεπώς, βρίσκεται στο κορυφαίο επίπεδο της έννομης τάξης, η οποία έχει ιεραρχικές διαβαθμίσεις ώστε οι κατώτεροι κανόνες να υπακούουν τους ανώτερους.

Το Σύνταγμα, το οποίο αποτελείται από την καταστατική αρχή της έννομης τάξης, τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και άλλες συνταγματικές διατάξεις, επικρατεί, λοιπόν, όλων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει στην προκειμένη περίπτωση η παραδοσιακή οπτική, κατά την οποία, όπως έχει ήδη λεχθεί, το συνταγματικό δίκαιο δε λογίζεται ως σύνολο θεμελιωδών κανόνων που υπερισχύουν τυπικά, άποψη που τελικά αντίκειται στη σύγχρονη δομή της έννομης τάξης. Οι διατάξεις του Συντάγματος, πάντως, έχουν την ίδια τυπική ισχύ, ανεξάρτητα από το αν υπόκεινται ή όχι σε αναθεώρηση, σύμφωνα με την «αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών κανόνων». Μετά το Σύνταγμα, ακολουθούν ιεραρχικά ο κοινός νόμος και οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης.

Το Σύνταγμα ορίζεται ως ο ανώτατος νόμος (*suprema lex*). Η ανωτερότητα αυτή συνάγεται από όλες εκείνες τις διατάξεις που υπαγορεύουν τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και που θεμελιώνουν τον αυστηρό του χαρακτήρα.

Πρόκειται, αρχικά, για τις διατάξεις που αφορούν την εφαρμογή των νόμων από τα δικαστήρια. Οι νόμοι αυτοί, όπως διαφαίνεται από το περιεχόμενο των σχετικών διατάξεων πρέπει να είναι σύμφωνοι με το Σύνταγμα, γεγονός που αποδεικνύει ότι το Σύνταγμα υπερτερεί έναντι των κοινών νόμων. Κατά το άρθρο 87 § 2, λοιπόν, «οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος» καθώς επίσης, κατά το άρθρο 93 § 4, τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο το περιεχόμενο του οποίου είναι αντίθετο με το Σύνταγμα. Το άρθρο 100 § 1 στ. ε', τέλος, αναφέρεται στο ρόλο του ΑΕΔ σχετικά με τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

Η τυπική επικράτηση των συνταγματικών κανόνων, στη συνέχεια, γίνεται αντιληπτή και από το άρθρο 110 του Συντάγματος κατά το οποίο ρυθμίζεται η αναθεώρηση και τα όριά της. Η πρώτη παράγραφος του άρθρου ορίζει τις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις, θεμελιώνοντας έτσι τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος, και οι επόμενες την αναθεωρητική διαδικασία, η οποία διαπλάθεται ως διαδικασία ιδιαίτερα αυστηρότερη από την αντίστοιχη του κοινού δικαίου.

Οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης αποτελούν το χαμηλότερο επίπεδο της «πυραμίδας της έννομης τάξης». Οι νόμοι, δηλαδή, είναι ανώτεροι τυπικά, κάτι που προκύπτει από το άρθρο 43.

Ανάμεσα στο Σύνταγμα και τους νόμους παρεμβάλλεται το διεθνές δίκαιο. Η θέση του στην ελληνική έννομη τάξη ρυθμίζεται με το άρθρο 28 § 1 εδ. α'. Όταν, ακόμη, δημιουργηθεί το ευρωπαϊκό Σύνταγμα τα δεδομένα θα αλλάξουν και θα προστεθεί ένα ακόμα επίπεδο στην ιεραρχία της έννομης τάξης.

Κεφάλαιο 3°

Θεμελίωση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος (το άρθρο 110)

α. Οι ρυθμίσεις του άρθρου 110 Σ

Με βάση τα προηγούμενα συμπεράσματα, η τυπική υπεροχή του Συντάγματος διαφαίνεται και μέσα από τις διατάξεις που θεμελιώνουν τον αυστηρό χαρακτήρα του. Ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης κατοχυρώνει την αυστηρότητα αυτή με το άρθρο 110 του ισχύοντος Συντάγματος, όπως αυτό διαμορφώθηκε με την αναθεώρηση του 1975, το οποίο ρυθμίζει την αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων και τα όριά της. Ο συντακτικός νομοθέτης του 1975, δηλαδή, υιοθέτησε, κατά βάση σύμφωνα με τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα, την καθιέρωση διατάξεων, οι οποίες είναι μη αναθεωρήσιμες και ταυτόχρονα προέβλεψε αυστηρές διαδικαστικές προϋποθέσεις που οδηγούν σε μια χρονοβόρα διαδικασία αναθεώρησης του καταστατικού χάρτη, η οποία μεταξύ άλλων απαιτεί και τη σύμπραξη δύο Βουλών, ενώ απαγορεύει την αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την προηγούμενη αναθεώρηση.

Ειδικότερα, το άρθρο 110 § 1 θέτει την εξαίρεση του κανόνα καθορίζοντας ποιες διατάξεις δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση-έχουν απολύτως αυστηρό χαρακτήρα- κι έτσι ορίζει ρητά πως οι υπόλοιπες διατάξεις του μπορούν να αναθεωρηθούν-έχουν σχετικά αυστηρό χαρακτήρα-. Στη συνέχεια, ρυθμίζει ενδελεχώς την αναθεωρητική διαδικασία (άρθρο 110 § 2-6).

Οι συνταγματικές διατάξεις, ανάλογα με το αν υπόκεινται σε αναθεώρηση, διακρίνονται πλέον, μετά το Σύνταγμα του 1975 δηλαδή, σε αναθεωρήσιμες και μη, καθώς η διάκριση σε μη θεμελιώδεις και θεμελιώδεις αντίστοιχα, που χρησιμοποιούνταν μέχρι και το Σύνταγμα του 1952, δε χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερη σαφήνεια.

Συνεπώς, σύμφωνα πάντα με το άρθρο 110 § 1, δεν αναθεωρούνται οι διατάξεις του Συντάγματος που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

β. Ο απόλυτα αυστηρός χαρακτήρας της βάσης και της μορφής του πολιτεύματος, άρθρο 110 § 1, εδ. α' Σ

Κατά το άρθρο 110 § 1 εδ. α' προκύπτει πως δεν είναι δυνατή η αναθεώρηση των διατάξεων που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Αυτό είναι το γενικό τμήμα της απαγόρευσης, όπου χωρίς να απαριθμούνται συγκεκριμένα άρθρα του

Συντάγματος, το ίδιο το Σύνταγμα "κλειδώνει" την αναθεώρηση των δομικών συστατικών του πολιτεύματος. Ως κανόνας καθιερώνεται το αναθεωρήσιμο των συνταγματικών διατάξεων και ως εξαίρεση η απαγόρευση αναθεώρησης. Πάντως η απαγόρευση αυτή δεν αναφέρεται στη γλωσσική διατύπωση, στο γράμμα των διατάξεων, αλλά στο νόημά τους, στο κανονιστικό τους περιεχόμενο και στους συνταγματικούς κανόνες που συνάγονται από την ερμηνεία τους.

Το συγκεκριμένο άρθρο κάνει λόγο για τη «βάση» και τη «μορφή» του πολιτεύματος. Ο συντακτικός νομοθέτης, δηλαδή, αντιδιαστέλλει τους δύο όρους και μη θέλοντας να περιοριστεί στα τυπικά γνωρίσματα (corpus) που συμπεριλαμβάνονται στην έννοια της μορφής του πολιτεύματος, προσθέτει και την προστασία των ουσιαστικών στοιχείων που συγκροτούν το χαρακτήρα, το «θεμέλιο» του πολιτεύματος (animus). Έτσι, τα χαρακτηριστικά του πολιτεύματος που προστατεύονται κατά το άρθρο 110 § 1 είναι τρία· δεν αναθεωρούνται οι διατάξεις, που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως: i) Προεδρευόμενης ii) Κοινοβουλευτικής iii) Δημοκρατίας. Δεν είναι, συνεπώς, δυνατή με νόμιμες και προβλεπόμενες από το Σύνταγμα διαδικασίες η κατάργηση του πολιτεύματος αυτής της μορφής και η εγκαθίδρυση άλλου.

Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης ρύθμισης, πάντως, προκαλεί πολλά ερμηνευτικά προβλήματα. Αρχικά, το θέμα είναι από τη φύση του γενικό· λίγες διατάξεις του Συντάγματος δε θα είχαν ούτε άμεση ούτε έμμεση σχέση με το χαρακτήρα του πολιτεύματος. Επομένως, η διάταξη δε θα πρέπει να ερμηνεύεται με ευρύτητα. Το άθροισμα των διατάξεων που αποδίδονται με τους όρους «βάση και μορφή του πολιτεύματος» θα πρέπει να είναι πρώτον περιορισμένο σε σχέση με το φάσμα των «θεμελιωδών» διατάξεων και δεύτερον οριστέο με κριτήριο τις δύο αυτές έννοιες. Ο συντακτικός νομοθέτης, άλλωστε, θέλησε να διαφυλάξει αμετάβλητο ένα συνταγματικοπολιτικό πυρήνα, τα δομικά συστατικά του πολιτεύματος, και όχι ένα ολόκληρο Σύνταγμα. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μία «συνταγματική νομιμότητα αναγκαία καθολικά παραδεκτή»⁶ και επιτυγχάνεται μία μετεξέλιξη του πολιτεύματος ανάλογη πάντα με τις μεταβολές της συνταγματικοπολιτικής πραγματικότητας, αλλά και προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις.

Στη συνέχεια, προκύπτουν προβλήματα σχετικά με το περιεχόμενο της απαγόρευσης της αναθεώρησης. Σε τι ακριβώς συνίσταται η απαγόρευση αυτή και μέχρι ποιο σημείο δεσμεύει το νομοθέτη; Πράγματι, δεν επιτρέπεται η όποια μεταβολή των διατάξεων ή είναι δυνατή η αναθεώρηση υπό προϋποθέσεις; Το περιεχόμενο της απαγόρευσης είναι απολύτως δεσμευτικό ή όταν πρόκειται για αναθεώρηση που ενισχύει το δημοκρατικό ή τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος η μεταβολή είναι δυνατή; Τελικά, η ορθή άποψη φαίνεται να είναι ότι η αναθεώρηση είναι δυνατή εάν έχει συγκεκριμένη κατεύ-

⁶. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σ. 289 § 528

Θυνηση· είναι αναθεώρηση προς τα εμπρός, δεν αλλοιώνει τα κεκτημένα, αλλά αντίθετα ενισχύει το δημοκρατικό και κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος.

γ. Ερμηνεία του άρθρου 110 § 1 του Συντάγματος

γα. Η βάση και η μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία (110 § 1 εδ. α')

Όπως είδαμε, ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε να αποκλείσει την αναθεώρηση όλων εκείνων των στοιχείων τα οποία είναι αναγκαία και επαρκή για τον χαρακτηρισμό και τη λειτουργία του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Ποια είναι όμως αυτά τα στοιχεία, ποιες είναι οι διατάξεις που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος; Κύριο μέλημα του συντακτικού νομοθέτη καταρχάς είναι η προστασία του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος. Σε αυτό το σημείο καταδεικνύεται η υπεροχή του λαού έναντι της όποιας αντιπροσώπευσης και ο νομοθέτης προτάσσει τη θέληση του, την οποία οι αντιπρόσωποι απλά εκτελούν.⁷ Παραπέμπει σαφώς, επομένως, στο άρθρο 1 § 2 του Συντάγματος όπου εξαγγέλλεται ως θεμέλιο του πολιτεύματος η λαϊκή κυριαρχία. Με τη χρήση της ρήτρας, δηλαδή, «βάση του πολιτεύματος» εξέρχεται από τα όρια της αναθεώρησης η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και μάλιστα όχι μόνο όπως *expressis verbis* εξαγγέλλεται στο άρθρο 1 § 2, αλλά όπως εξειδικεύεται εννοιολογικά και ιστορικά σε ένα ολόκληρο πλέγμα διατάξεων. Σε αυτό το πλέγμα πρέπει βέβαια να περιλαμβάνονται όλες εκείνες οι διατάξεις στις οποίες βρίσκονται οι θεσμοί, οι διαδικασίες και γενικότερα οι ρυθμίσεις που συνθέτουν τη λαϊκή κυριαρχία ως έκφραση της δημοκρατικής αρχής. Αυτές είναι η ίδια η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η κοινοβουλευτική αρχή, η αρχή του αιρετού αρχηγού του κράτους ή αλλιώς η αρχή της «Προεδρευόμενης» δημοκρατίας, η αρχή του πολυκομματισμού (110 § 1 εδ. α'), η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και η αρχή του «Κράτους Δικαίου» και του «Κοινωνικού Κράτους» (110 § 1 εδ. β').

ι) Λαϊκή κυριαρχία

Στις διατάξεις που έχουν απόλυτα αυστηρό χαρακτήρα κι άρα δεν υπόκει-

⁷. Την άποψη αυτή εξέφρασε ο μεγάλος Ελβετός φιλόσοφος του 18^{ου} αιώνα, Jean Jacques Rousseau. Συγκεκριμένα, «Οι φορείς της εκτελεστικής εξουσίας δεν είναι αφέντες του λαού, μα υπάλληλοί του. Ο λαός πρέπει να μπορεί να τους διορίζει και να τους απολύει όποτε θέλει. Δεν υπάρχει θέμα να συμβληθούν με το λαό, πρέπει να τον υπακούσουν», *Περί του κοινωνικού συμβολαίου ή αρχές του πολιτικού δικαίου (Du contrat social ou principes du droit politique)*, 1762.

νται σε αναθεώρηση ανήκει σαφώς το άρθρο 1 του Συντάγματος. Κατά την πρώτη παράγραφο του ορίζεται η μορφή του πολιτεύματος του κράτους. Στην επόμενη παράγραφο (1 § 2) εξαγγέλλεται η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας ως θεμέλιο του πολιτεύματος και με το 1 § 3 ρυθμίζεται η εφαρμογή της καθώς: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ρυθμίζει το Σύνταγμα.»

ii) Η αρχή της Προεδρευόμενης Δημοκρατίας

Απέναντι σε πιθανή αναθεώρηση διασφαλίζονται οι συνταγματικές διατάξεις που προσδιορίζουν το χαρακτήρα του πολιτεύματος ως προεδρευόμενης Δημοκρατίας, ως δηλαδή του δημοκρατικού πολιτεύματος όπου την εξουσία ασκεί ο εκλεγμένος πρωθυπουργός ενώ ο πρόεδρος είναι αιρετός και παίζει δευτερεύοντα ρόλο.

Η μορφή του πολιτεύματος εξαρτάται από τον τρόπο ανάδειξης του αρχηγού του κράτους. Είναι σαφές άρα ότι εξαιρείται από την αναθεώρηση ο αιρετός χαρακτήρας του αρχηγού του κράτους. Κατά αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται το «αβασίλευτο»· ουδέποτε είναι δυνατή η εγκατάσταση βασιλευόμενης Δημοκρατίας και ο ανώτατος άρχοντας δεν μπορεί να είναι κληρονομικός. Ακόμη, προϋποτίθεται πως το όργανο που καλείται «Πρόεδρος της Δημοκρατίας» είναι μονοπρόσωπο αποκλείοντας έτσι κάθε άλλη μορφή νομικού οργάνου, για παράδειγμα συλλογικού. Δεν είναι, επίσης, δυνατόν να τεθεί σε δημοψήφισμα ερώτημα που σχετίζεται με αυτή τη μορφή του πολιτεύματος.

Ένα ερμηνευτικό πρόβλημα που δημιουργείται βέβαια είναι το εάν και κατά πόσο ο συντακτικός νομοθέτης υποστηρίζει και συγκεκριμένο τρόπο εκλογής του ΠτΔ, εάν δηλαδή επιβάλλει την καθιερωμένη έμμεση εκλογή και απαγορεύει την αναθεώρησή της ή αφήνει τη δυνατότητα εισαγωγής της άμεσης εκλογής. Το Σύνταγμα όμως ουσιαστικά προστατεύει το «αιρετό» του ανώτατου άρχοντα και όχι τον συγκεκριμένο τρόπο εκλογής. Το πρόβλημα που στην ουσία ανακύπτει, είναι εάν ο έμμεσος τρόπος εκλογής είναι συνυφασμένος με το χαρακτήρα του πολιτεύματος ως προεδρευόμενης Δημοκρατίας έτσι ώστε σε περίπτωση τροποποίησής του να αλλοιωθεί και αν ο άμεσος τρόπος εκλογής συνδέεται με άλλη μορφή πολιτεύματος, και συγκεκριμένα την προεδρική δημοκρατία. Ισχύει βέβαια ότι ο έμμεσος και ο άμεσος τρόπος εκλογής έχουν συνδεθεί με την προεδρευόμενη και την προεδρική Δημοκρατία αντίστοιχα, ωστόσο κανένας από τους δύο τρόπους δεν είναι συστατικό στοιχείο των δύο αυτών πολιτειακών μορφών. Επομένως, η αναθεώρηση του τρόπου εκλογής του ανώτατου άρχοντα είναι δυνατή κατά το Σύνταγμα της Χώρας.

iii) Ο κοινοβουλευτικός χαρακτήρας του πολιτεύματος

Το Σύνταγμα προστατεύει τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Το κοινοβουλευτικό σύστημα είναι το κυβερνητικό σύστημα κατά το οποίο η κυβέρνηση εξαρτάται από το κοινοβούλιο, οπότε και διακρίνεται από το προεδρικό όπου ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι όχι μόνο αρχηγός του κράτους αλλά και αρχηγός της κυβέρνησης. Η εξάρτηση αυτή της κυβέρνησης από το κοινοβούλιο είναι που προστατεύεται από το συντακτικό νομοθέτη σε συνδυασμό με τις τρεις μερικότερες διαστάσεις της, την ανάδειξη, τη διατήρηση και τον έλεγχο της κυβέρνησης. Όπως συνάγεται από τα προαναφερθέντα δεδομένα, ο χαρακτήρας του πολιτεύματος ως προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας δεν αναθεωρείται. Αυτό σημαίνει πως ο συντακτικός νομοθέτης δεν επαναπαύεται με την εξασφάλιση του αιρετού του ανώτατου άρχοντα, αλλά απαγορεύει και την εισαγωγή της προεδρικής Δημοκρατίας. Μεριμνά, δηλαδή για τη διατήρηση της ουσίας του πολιτεύματος απαγορεύοντας για αυτό το λόγο τη συγκέντρωση όλων των εξουσιών στο πρόσωπο ενός μόνο ανώτατου άρχοντα.

iv) Η ελεύθερη ύπαρξη και λειτουργία πολιτικών κομμάτων

Όπως συνάγεται από πολλές διατάξεις του, το Σύνταγμα καθιερώνει τη λεγόμενη «κομματική δημοκρατία». Ήδη με το άρθρο 29 κατοχυρώνει ρητά την ελευθερία ύπαρξης και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων, όπως επίσης την ελευθερία ίδρυσής τους και συμμετοχής σε αυτά. Το ισχύον Σύνταγμα, δηλαδή, προστατεύει τον πολυκομματισμό, ένα θεσμό που αποτελεί βασική ιστορική συνιστώσα της λαϊκής κυριαρχίας και που διέπει τη λειτουργία των σύγχρονων δημοκρατιών. Η κατάργηση της συνταγματικής προστασίας των πολιτικών κομμάτων, λοιπόν, δεν είναι δυνατή.

γβ. Οι ειδικά απαριθμούμενες διατάξεις (110 § 1 εδ. β')

Το δεύτερο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 110 περιλαμβάνει 8 ρητά απαριθμούμενες διατάξεις: το άρθρο 26, το οποίο εντάσσεται και στην κατηγορία των στοιχείων που συναποτελούν τη «βάση και τη μορφή του πολιτεύματος» και άλλες 7 οι οποίες συστηματικά ερμηνευόμενες καλύπτουν ουσιαστικά το περιεχόμενο όλων των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και θεμελιώνουν το χαρακτηρισμό του κράτους ως «Κράτους Δικαίου» και «Κοινωνικού Κράτους».

i) Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών

Ο συντακτικός νομοθέτης, όπως αναφέρεται στο άρθρο 110 § 1 εδ. β', εξαιρεί ρητά από την αρμοδιότητα του αναθεωρητικού νομοθέτη τη μεταρρύθμιση της οργάνωσης του πολιτεύματος όπως αυτή έχει σύμφωνα με την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής, και της διαπλοκής τους. Η αρχή αυτή ανήκει στα στοιχεία εκείνα που συνιστούν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος και κατοχυρώνεται με το άρθρο 26 του Συντάγματος κατά το οποίο: «1. Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. 2. Η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση. 3. Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια· οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του Ελληνικού Λαού.»

ii) Ο δικαιοκρατικός χαρακτήρας του πολιτεύματος

Εκτός από τη διάταξη του άρθρου 26, κατά το 110 § 1 εδ. β', οι υπόλοιπες ειδικά απαριθμούμενες διατάξεις που εξαιρούνται ρητά από την αναθεωρητική διαδικασία αναφέρονται σε ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα. Πρόκειται για τις διατάξεις των άρθρων 2§1, 4§§1,4,7, 5§§1,3, 13§1.

Ειδικότερα, γίνεται λόγος για τα άρθρα με τα οποία:

- I. Κατοχυρώνεται ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου, τα οποία αποτελούν ύψιστο αγαθό και πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας. Πρόκειται για τη λεγόμενη «καταστατική αρχή της έννομης τάξης», τη μήτρα, την κανονιστική κοιτίδα όλων, παλαιών και νέων, δικαιωμάτων και ελευθεριών. Ορίζεται στο άρθρο 2 § 1.
- II. Εξασφαλίζεται η ισότητα κατά τις εξής παραγράφους του άρθρου 4:
- § 1, οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.
 - § 4, οι Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους.
 - § 7, τίτλοι ευγενείας ή διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες.
- III. Θεσπίζεται με το αναφερόμενο στην ελευθερία άρθρο 5:
- το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας καθενός

και η συμμετοχή του στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας⁸, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και τα χρηστά ήθη, κατά την § 1 του άρθρου.

- το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας. «Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.»

IV. Διασφαλίζεται το απαραβίαστο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός δεν παρακωλύουν την απόλαυση των ατομικών και πολιτικών του δικαιωμάτων κατά το άρθρο 13 § 1 .

Εκτός από τις παραπάνω ρητές εξαιρέσεις, στο μέτρο που εντάσσεται στο ευρύτερο περιεχόμενο της λαϊκής κυριαρχίας, εξαιρείται ένα πλέγμα διατάξεων που προστατεύουν ατομικές ελευθερίες. Πρόκειται για ελευθερίες που τις προϋποθέτει τόσο η λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος όσο και οι εξωκοινοβουλευτικές διαδικασίες διαμόρφωσης του πολιτικού γίνεσθαι.

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν η συνταγματική κατοχύρωση με το άρθρο 11 του δικαιώματος του «συνέρχεσθαι» και με το άρθρο 12 του «συνεταιρίζεσθαι», η ελεύθερη έκφραση και διάδοση των στοχασμών με κάθε μέσο (άρθρο 14 § 1), η ελευθερία του τύπου (άρθρο 14 § 2), καθώς και η διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και το δικαίωμα της απεργίας (άρθρο 23 §§ 1-2).

Τα δικαιώματα αυτά κατοχυρώνουν το συνταγματικό πρότυπο του ενεργού πολίτη προβάλλοντας ως συνταγματικό καθήκον την πολιτική εγρήγορση του λαού και τη συμμετοχή του στη διαμόρφωση των πολιτικών συνθηκών. Η καθημερινή παρουσία του λαού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, ο

⁸ . Με την αναφορά στην «ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας» όλα τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα συμμετοχής καθώς και τα κοινωνικά δικαιώματα εντάσσονται με τη μορφή ιδίως του «κοινωνικού κεκτημένου» στην κατηγορία των συνταγματικών δικαιωμάτων που ο νομοθέτης δε δικαιούται να καταργήσει ή να υποβαθμίσει. Επιπλέον η συνταγματική πραγματικότητα, η νομοθετική, νομολογιακή και διοικητική πρακτική έχουν διαμορφώσει ένα σύμπλεγμα κανόνων που έχει ενσωματωθεί στο Σύνταγμα ως «συνταγματικό κεκτημένο» προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων. Αυτό το κεκτημένο ανάγεται σε θεμελιώδες αποκλείοντας κάθε εκμηδένιση ή υποβάθμισή του από τον αναθεωρητικό νομοθέτη, ο οποίος όμως διατηρεί τη δυνατότητα διαρρύθμισης του τρόπου απόλαυσης ή άσκησης ενός κοινωνικού ή ατομικού δικαιώματος. Τέλος, όσα «νέα» δικαιώματα κατοχυρωθούν συνταγματικά δεν μπορούν να καταργηθούν ούτε να σχετικοποιηθεί η προστασία τους σε μεταγενέστερη αναθεώρηση του Συντάγματος.

σχηματισμός και η μεταβολή της πολιτικής βούλησης και γνώμης, η πολιτική πίεση, είναι παράγοντες καθοριστικοί για τη διαμόρφωση της πολιτικής της χώρας και υλοποιούνται μέσω του θεσμού των πολιτικών κομμάτων, της ελεύθερης ύπαρξης και δράσης οργανωμένων κοινωνικών ομάδων, της διακίνησης των ιδεών.

Όλα αυτά τα στοιχεία περιλαμβάνονται, λοιπόν, στο διαφυλασσόμενο πυρήνα της βάσης του πολιτεύματος, δηλαδή της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία προσλαμβάνει τελικά τη μορφή του σχηματισμού της πολιτικής γνώμης και της πολιτικής συμμετοχής ως δομικό στοιχείο του πολιτεύματος. Ο πολιτικά ενεργός πολίτης, άλλωστε, είναι ο πολίτης του δημοκρατικού πολιτεύματος, ο πολίτης που κρίνει και διακρίνει, που διαλέγεται, που συμμετέχει, που ελέγχει προασπίζοντας τις ελευθερίες του και διασφαλίζοντας την ορθή λειτουργία του πολιτεύματος όπου η λαϊκή κυριαρχία κατέχει πρωτεύοντα ρόλο, της δημοκρατίας.

δ. Ο σχετικά αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος (το άρθρο 110 §§ 2-6)

Ο γενικός κανόνας που θέτει ο συντακτικός νομοθέτης στο άρθρο 110 § 1 Σ είναι καταρχήν ότι όλες οι συνταγματικές διατάξεις υπόκεινται σε αναθεώρηση. Παράλληλα, ορίζει τις εξαιρέσεις του κανόνα, απαριθμεί δηλαδή τις διατάξεις που δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μεταρρύθμισης.

Εκτός από αυτές τις οριζόμενες διατάξεις, λοιπόν, όλες οι υπόλοιπες μπορούν να αναθεωρηθούν. Η διαδικασία όμως που απαιτείται για την αναθεώρησή τους δεν είναι απλή και δε μοιάζει με εκείνη των νόμων· είναι αντίθετα αρκετά δυσχερέστερη. Ο συντακτικός νομοθέτης στις παραγράφους 2-6 του άρθρου 110 ορίζει ενδελεχώς την αναθεωρητική διαδικασία. Θεμελιώνει με αυτόν τον τρόπο το σχετικά αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Ακόμη, θέτει έναν χρονικό περιορισμό σχετικά με τη συχνότητα που μπορεί να συγκληθεί αναθεωρητική Βουλή. Δεν επιτρέπει, συγκεκριμένα, την αναθεώρηση εάν δεν παρέλθει πενταετία από την ολοκλήρωση της προηγούμενης (άρθρο 110 § 6).

ε. Η δυνατότητα αναθεώρησης του ίδιου του άρθρου 110 Σ

Το άρθρο 110 θεμελιώνει τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος αφενός καθορίζοντας ποιες διατάξεις υπόκεινται σε αναθεώρηση και αφετέρου ορίζοντας την αναθεωρητική διαδικασία. Το ίδιο το άρθρο όμως, αυτό καθ' αυτό, αναθεωρείται;

Λαμβάνοντας, αρχικά, υπόψη τη φύση του άρθρου 110 § 1 και την ιδιαίτερη σημασία που έχει για τη θεμελίωση του απόλυτα αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος, τον ιδεολογικό του δηλαδή προσανατολισμό και την ερμηνεία του, συνάγεται πως το άρθρο 110 § 1 δεν είναι αναθεωρήσιμο. Άλλωστε, εάν μπορούσε να αναθεωρηθεί ό, τι διασφαλίζει δε θα είχε τελικά καμία αξία, ουσιαστικά θα ακυρωνόταν το ίδιο του το περιεχόμενο.

Ωστόσο, δεν ισχύει το ίδιο και για τις επόμενες παραγράφους του άρθρου. Σε αυτή την περίπτωση, οι επιμέρους μεταβολές της διαδικασίας της αναθεώρησης δεν είναι ανεπίτρεπτες. Σημασία έχει κυρίως η διαφύλαξη των βασικών χαρακτηριστικών της όλης διαδικασίας, όπως είναι για παράδειγμα η ύπαρξη ενός χρονικού περιορισμού, μιας προθεσμίας ώστε να αποφεύγονται οι συχνές και βεβιασμένες αναθεωρήσεις.

Γενικά Συμπεράσματα

Καταλήγοντας, η αυστηρότητα του Συντάγματος, είτε είναι απόλυτη είτε σχετική, και ούτως ή άλλως ανήκοντας στις τρεις τυπικές του διαστάσεις, αποτελεί ασφαλώς ένα συστατικό στοιχείο του. Διασφαλίζει την ίδια την υπόσταση του «νόμου των νόμων», την τυπική του ισχύ και ανωτερότητα. Δε νοείται Σύνταγμα εάν δεν είναι αυστηρό, εάν οι διατάξεις του δεν είναι θεμελιώδεις και δεν υπερισχύουν του κοινού δικαίου, των νόμων και των κανονιστικών διοικητικών πράξεων. Γι αυτό το λόγο, το Σύνταγμα διασφαλίζει τον αυστηρό του χαρακτήρα μέσω συγκεκριμένων διατάξεών του, μέσω του άρθρου 110, το οποίο αφενός μεν ορίζει ποιες διατάξεις μπορούν να υποστούν αναθεώρηση και ποιες όχι, θέτει δηλαδή τον κανόνα και μετά τις εξαιρέσεις του, αφετέρου δε ρυθμίζει την αναθεωρητική διαδικασία. Οι διατάξεις που ορίζονται ως μη αναθεωρήσιμες στην πρώτη παράγραφο του άρθρου θεμελιώνουν τον απόλυτα αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος και δημιουργούν το «αιώνιο Σύνταγμα», το «Σύνταγμα μέσα στο Σύνταγμα», αυτό που δε μεταβάλλεται παρά μόνο για ενδυνάμωση του αυστηρού και, κατ'επέκταση, του δημοκρατικού χαρακτήρα του Συντάγματος. Πρόκειται για τον συνταγματικοπολιτικό πυρήνα, για συνταγματικό κεκτημένο, για όρους που μέσω αγώνων και μιας μακράς ιστορικής και πολιτικής εξέλιξης έχουν καθοριστεί δια παντός και καμία πρωτοβουλία δεν μπορεί να τους αλλάξει, που ακόμα και στα πλαίσια της «τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών κανόνων» ουσιαστικά υπερτερούν και κλείνουν μέσα τους το «corpus» ολόκληρου του δικαϊκού, αλλά και δίκαιου, συστήματος. Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος, τελικά, δεν κατοχυρώνει απλά την τυπική υπεροχή του. Διασφαλίζει τη δημοκρατία όπως θα έπρεπε να είναι: πεδίο ουδέτερο, κενός χώρος, μακριά από την πολιτική εξουσία, αφημένη να εξελίσσεται στα χέρια του δήμου, στις βουλές της λαϊκής κυριαρχίας.

Περίληψη

Η αυστηρότητα, απόλυτη ή σχετική, του σύγχρονου Συντάγματος ανήκει στα τρία τυπικά στοιχεία του και κατοχυρώνει την τυπική του υπεροχή έναντι του κοινού δικαίου. Ο συντακτικός νομοθέτης θεμελιώνει τον αυστηρό αυτό χαρακτήρα με το άρθρο 110, στο οποίο αφενός ορίζει τις αναθεωρήσιμες και μη διατάξεις και αφετέρου ρυθμίζει την αναθεωρητική διαδικασία η οποία προβλέπεται δυσχερέστερη από την αντίστοιχη των νόμων. Οι διατάξεις του Συντάγματος, έτσι, καταρχήν αναθεωρούνται εκτός από εκείνες που διασφαλίζουν το χαρακτήρα του ισχύοντος πολιτεύματος και ερμηνεύονται ως εκδηλώσεις της λαϊκής κυριαρχίας, καθώς και εκτός από κάποιες ρητά απαριθμούμενες διατάξεις που καλύπτουν το φάσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Summary

Either absolute or relative rigor is one of the three formal elements of the contemporary Constitution and consolidates its superiority over the common laws. The rigorous nature of the Constitution is safeguarded with Article 110. The content of this article on the one hand specifies the provisions that can or cannot be objects of the revision of Constitution and on the other hand regulates the procedure of the revision, which is definitely an uphill task compared to that provided for the laws. Thus, in general, provisions of Constitution are not immutable, except for those that secure the main characteristics of the current regime and are closely connected to the principle of popular sovereignty and except for eight expressly stipulated provisions covering all the spectrum of fundamental rights and vested interests.

Βιβλιογραφία

Βενιζέλος Ευ., *Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος 1975*, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1984.

Ο ίδιος, *Η ιστορική αυστηρότητα*, δημοσίευση στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 4.2.2007.

Βιρβιδάκης Στ., Καρασμάνης Β., Τουρνά Χ., «*Αρχές Φιλοσοφίας*» για τη Β' Τάξη Γενικού Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2007.

Δημητρόπουλος Ανδρ., *Γενική Συνταγματική Θεωρία*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2004.

Ο ίδιος, *Το Σύνταγμα της Ελλάδας και άλλα βασικά ευρωπαϊκά και διεθνή κείμενα*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2009.

Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2002.

<http://anatheorisi.org/?p=104>

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%94%CE%AF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF

http://www.epohi.gr/1862006_politics_manitakis.htm